

jsme se o ní už zmínili v souvislosti s P. Teilhardem de Chardin. Ovšem výhledově se oné otázce vyhnout stejně nemůžeme: jako se biosféra a noosféra (sféra života a sféra rozumu) na naší Zemi vposledu rozprostírá po celé planetě, bude výhledově nutně zahrnovat stále širší a rozlehlejší části světového prostoru. Je však více než zřejmé, že stěžejní část problému bude spočívat v jeho přestrukturování a novém vidění; svět jako celek se bude jevit nakonec jinak a v jiném, odlišném smyslu čímsi základem, než jak bychom mohli původně očekávat (jako organizace a integrace světové plurality). Pokusme se o tento nový pohled.

6. Svět jako scéna

Jestliže vnější stránka skutečnosti je pouze zvnějšněným, předmětným reliktem plného, živého dění, založeného a rozvrženého „niterně“, „vnitřně“, pak se zdá být velmi pravděpodobné, že pohled na ni nám nemůže odhalit jednoznačně pravou podobu celé skutečnosti. A to nejenom prostě proto, že k celkovému obrazu skutečnosti tu chybí ještě ona vnitřní stránka, takže to, co je vidět navenek, by bylo třeba ještě něčím doplnit. Vnitřní stránka skutečnosti „převládá“ právě v tom smyslu, že je zakotvená v budoucnosti, tj. právě v tom časovém rozměru, v němž se rozhoduje o dalším přetrvávání, přežití oné vnější podoby skutečnosti. Neboť na tuto vnější podobu skutečnosti je možno navazovat různými způsoby, je na ni možno různě reagovat, a tudíž je také možno z ní nechat přežít různé prvky, různé struktury, různé momenty. Pravá podoba skutečnosti není tedy dána okamžitým stavem její vnější podoby, ale způsobem, jakým tato vnější stránka bude přenesena do času, který teprve přichází a přijde. Mohli bychom tedy říci, že skutečnost je vpravdě tím, čím bude, čím se stane. A abychom ji už nyní viděli v její pravé podobě, musíme ji vidět ve světle této budoucnosti. A právě v tuto chvíli se nám ukazuje nový možný pohled na svět.

Co se stane, budeme-li svět chápat nikoli jako úhrn vnějších stránek jednotlivých „skutečností“, ale jako mnohotvárnou skutečnost, která má vnitřní i vnější stránku, skutečnost, která se objeví v pravé podobě teprve ve svém hlubokém, podstatném vztahu

5. Problém světa jako celku

Jak jsme si už ukázali ve svých úvahách o vnitřně-vnějších uspořádání událostí, zejména pak ve vztahu k času, vnitřní směřuje do budoucnosti, resp. má v ní svůj „počátek“, vynořuje se z ní a přechází teprve potom do svého zvnějšnění, stárne a mizí posléze v minulosti. Vyšší úroveň události může ve svém rámci integrovat nižší události jen za předpokladu, že se jí podaří zakotvit hlouběji v budoucnosti, než jsou zakotveny ony. Zajisté si nedovedeme představit gigantičtější událost, než jakou je vesmír jako celek. Ale je s tím jedna velká svízeľ: můžeme, smíme úhrn veskeré skutečnosti považovat za celek? Když mluvíme o úhrnu všeho toho, co je skutečné, je zřejmé, že jsme to my, kteří tuto roztroušenou množinu všeho skutečného shrnujeme a činíme tématem svého uvažování. Ale celek znamená mnohem víc: nezáleží už na nás, co k němu počítáme a co nikoli, ale je tu nějaké organizační, integrační centrum mimo nás, které činí všechno skutečné součástí jednoho velkého celku. Svět jako celek by pak byl skutečně nejvyšším typem události, nejvyšším typem subjektu, a proto by musel být také zakotven v nehlubší budoucnosti. Když však dobře pozorujeme, jak obtížně se ve světě realizují jednotlivá více či méně komplikovaná integrační centra a jak taková jejich realizace je vlastně velmi nepravděpodobného, co se probíjí proti vší pravděpodobnosti (tj. negentropicky) proti všeobecnému spádu všeho dění k tomu stavu, který je pravděpodobnější, pak je zjevné, že bychom se hrubě mýlili, kdybychom zorganizovaný, zintegrovaný světový celek chtěli hledat a najít již na samém počátku vesmírného vývoje. Je daleko pravděpodobnější, že na počátku – vnějšně vzato – je mnohost, pluralita, a nikoli jednota. Jednota, organizace je vždy teprve výsledkem a nikoli prvotním stavem, počátkem nebo příčinou. Proto je asi neudržitelný i model vesmíru, před chvílí popsany. Pokud by se ukázalo, že by vyhovoval nejenom matematicky, můžeme téměř najisto předpokládat, že oněch center, kde se „hmota rodí“, bude asi víc než jedno jediné. (Ovšem to je jen situace předběžné úvahy – jindy více o tom.) Je daleko spolehlivější ponechat zatím otázku celku (úhrnu) vesmíru stranou a počítat víc s onou linií „třetího nekonečna“, jak

scéně, která do té chvíle tonula ve tmě, nýbrž s časem a v čase. Jinak řečeno: není to jenom nějaká nová věc mezi dosavadními věcmi, ale právě ne-věc, ne-předmět, cosi, co není součástí vnější stránky skutečnosti, ale co jí právě proto spolunurčuje, resp. blíže určuje, neboť přichází z budoucnosti, v níž je hluboce zakotveno a odtud rozvrhuje navázání reakcí, jimiž se pouhá „daná“ skutečnost stává čímsi funkčním ve struktuře skutečnosti, která se teprve děje nebo která se v budoucnosti odehrává. Odtud je zřejmé, že tzv. daná skutečnost není vůbec ničím jednoznačným, jak jsme si navykli mít za to. Když např. zdůrazňujeme, že chceme jen a jen fakta, znamená to vlastně, že nechceme skutečnost celou a plnou, nýbrž pouze ochuzenou, zkrácenou a zároveň nejednoznačnou, neboť teprve souvislosti, teprve kontext (hlavně pak časový kontext) rozhoduje o tom, jaké místo, jakou důležitost mají ta či ona fakta, jaký je jejich smysl, a tím i pravá tvář, pravá podoba. Latina zná dvě slovesa: *facere* = dělati, *feri* = dít se. Odtud pak odvozeniny (tvary): *factum* = to, co je (bylo) uděláno, co je tedy hotové, co se už jednou (celé) stalo; kdežto *fiens* = to, co se děje, tedy co sice zčásti už nastalo, ale zčásti se právě děje a ještě za chvíli se dít bude. Pravá skutečnost je *fiens*, nikoli *factum*; *factum* je pouze jakousi stopou, zbytkem po skutečnosti, jakousi její vnější skořápku, krustou. Teprve však ve světle pravdy se *factum* ukazuje jako pouhé *factum*, pouhý relikt; teprve ve světle pravdy se ukazuje skutečnost ve své pravé podobě, tj. nikoli jako to, co bylo, je nebo bude *factum*, nýbrž jako ustavičné *fiens*, tj. jako ustavičné dění, založené a zakotvené v budoucnosti, která jediná představuje onen prostor, onu scénu, na níž se skutečnost ukazuje ve své skutečnosti, tj. opravdu jako to, čím jest. A každá skutečnost je tím, čím bude; pravda ukazuje skutečnost ve světle její budoucnosti, nebo lépe a přesněji, ve světle budoucnosti celého světa, veškeré skutečnosti, veškerých „skutků“ (to je jiná zajímavá okolnost: skutečnost je nečím dynamickým, je to skutek, výchozí bod skutků a také důsledek skutků; obdobu najdeme tentokrát v němčině: *die Wirklichkeit ist, was wirkt* = skutečnost je to, co působí). Z toho tedy lze uzavřít, že skutečnost bez pravdy (aniž by se ukázala ve světle pravdy) není vlastně skutečná.

k budoucnosti, v níž kotví svou vnitřní stránkou? Tedy jako skutečnost, jejímž nejpodstatnějším rozměrem je čas a charakterem časovost? Tu dojde k tomu, že se podstatně promění sám způsob, jímž se budeme dívat na svět a na věci. Věci už nejen ve světě prosté budou, ale budou v něm mít svou úlohu, svou roli, která nejen vymezí jejich místo, ale také jejich smysl. Svět se stane jakoby scénou, na níž věci (události, subjekty, osoby, atd.) přicházejí, aby se dostaly do světla a aby se v tomto světle objevily před našimi zraky, aby v tomto světle sehrály svou roli, takže se teprve tím ukáží být vskutku tím, čím jsou. Ale jaké to je světlo, v němž se věci ukazují nezkráceně, nefalšovaně, ale ve své skutečné, pravé podobě? Je to světlo pravdy. Svět není tedy souborem věcí, které jsou dány, ale osvětlenou scénou, na níž se ukazují právě ve světle pravdy. A protože pravda není doma především v prostoru, ale v čase, tj. protože se ukazuje (ve starém českém hesle „vítězí“) teprve „na věky“, nikoli „časně“ („časně“ bývá naopak leckdy poražena), je nehlouběji zakotvena v budoucnosti. Představujeme tím sice asi příliš rychle řadu stupňů, kterými bychom měli projít postupně, ale dostáváme se k čemu základně důležitěmu, totiž k otázce pravdy a jejího významu pro člověka, tj. pro lidskou existenci.

7. Pravda a skutečnost

Svět tedy není „skladiště věcí“, ale je spíše osvětlenou scénou, na níž se věci ukazují v pravé podobě. Tomu je možno rozumět i tak, že „věci“, které jsou ve tmě a přicházejí ze tmy (a potom se eventuelně zase do tmy navracejí), přicházejí do světla, a tím do světa. Je velmi pozoruhodné, že čeština (a některé jiné slovanské jazyky) spojuje slova „světlo“ a „svět“ jedním kořenem. Můžeme mluvit o „filosofématu“, které je zakotveno v samotném jazyce. Protože tomu tak např. v němčině není, musí třeba takový Heidegger užít formulace „die Welt lichtet“ (česky: svět prosvítá, světlí; „die Lichtung“ = světlina, něco jako průsmyk nebo paseka v lese). Musíme si ovšem stále být vědomi toho, že jde pouze o metaforu: světlo, jež dopadá na věci a ukazuje je v pravé podobě, nepřichází náhle a najednou, jako když rozsvítíme reflektor na divadelní

8. Osvětí a svět řeči

Už jsme mluvili o osvětí. Vraťme se k tomuto tématu z jiného úhlu, který nás dovede opět jinam. Každý živý organismus je určitým způsobem vázán na své okolí a na podmínky, jež toto okolí splňuje. Savec nemůže žít bez vzduchu, ryba bez vody apod. Ale živý organismus reaguje na toto „svě“ okolí specifickým, pro sebe příznačným způsobem. Moucha reaguje na náš obývací pokoj (a na věci, které k němu náležejí) jinak než náš kocour, a moucha i kocour docela jinak než my. Totéž okolí, resp. prostředí má jinou povahu, jinou podobu, jinou strukturu – vždy podle toho, k jakému subjektu je vztaženo. Totéž okolí se stává místem, v němž se překrývají a navzájem prostupují různá osvětí, totiž osvětí různých živých bytostí, různých subjektů. Kočka se časem (zejména z nudy) naučí chytat i mouchy; to znamená, že je schopna reagovat nejen na mouchu samotnou, ale také na to, jak se moucha chová ve svém osvětí, tedy reagovat i na toto její osvětí (podobně jako na osvětí myši, psa apod.). Ale i když kočka dovede pojímat do svého vlastního osvětí něco z osvětí jiných živých bytostí, zůstává v tomto svém osvětí uzavřena, zůstává jí obklopena, obemknuta tak, že je nikdy nemůže opustit, nemůže z něho ven – nanejvýš je může posunout nebo rozšířit. Jediná bytost, která dovede alespoň v jistém smyslu, ale zato podstatně vykročit ze svého osvětí, je člověk. Takové vykročení není ovšem jednorázová záležitost, a není také ničím jednoduchým, není prostě jedním krokem. Osvětí má zvláštní tendenci se i kolem člověka vždy znovu uzavírat, každé prolomení jeho hranic se časem opět zaceľuje, pokud člověk nemá proti této tendenci důkladnou oporu (nebo spíše opory, neboť takových opor je zapotřebí mnoho). Důležitou oporou je druhý člověk (druzí lidé, společnost); taková opora však musí být ustálena v jakousi instituci (musí být institucionalizována). Nesmírně významnou institucí toho druhu je mluva, jazyk. Slovo je zvláštní skutečnost: je událostí, která může být zachycena a popsána (nebo reprodukována) po své vnější stránce, ale zároveň to nejdůležitější, co slovo dělá slovem, je a zůstává mimo tuto vnější stránku. Dva lidé se nemožou dorozumívat bez určitých zvuků, znamenání rukama nebo praporek, bez napsaných znaků apod. Ale slyšet nebo

vidět tato znamenají je jedna věc a rozumět jim je věc jiná. Kniha je vlastně jen svazek potíštěných papírů; porozumět jí, pochopit, oč v ní jde, znamená proniknout za tuto její vnější podobu. Mluva, jazyk jsou tedy takovým prostředkem, který nám otvírá cestu za pouhý vnějšek. Už tato okolnost znamená, že je prolomena bariéra našeho osvětí, že se dostáváme do nového prostoru, do nového světa – totiž do světa slova, do světa řeči. Ale tento svět je stále ještě právě tak světem klamu. Pamatujete, jak liška řekla Malému Princovi, že „řeč je pramenem nedorozumění“? Rozsáhlé možnosti dorozumění jsou řeči uvolněny a otevřeny jen za tu cenu, že jsou zároveň otevřeny možnosti nedorozumění. Člověk může klamat druhého člověka nejen vědomě, ale také nevědomky; ba může klamat i sám sebe, a to nejen nevědomky, ale i vědomě nebo alespoň chtěně.

9. Kritéria pravdy a klamu

Omyl, klam nebo lež nejsou pouhým nedostatkem, pouhou nepřítomností pravdy, ale čímisi, co chce pravdu nahradit, co jí chce učinit zbytečnou a postavit se na její místo, co chce předstírat, že je samo pravdou. Nezálézají přitom v první řadě na úmyslu (dobrém, či špatném, zlém). Už staří filosofové říkali, že pravda je měřítkem, normou sebe samé a lži. Jak řekl Spinoza: *veritas est index sui et falsi*. To je dosti výstižná formulace, zejména v tom směru, že každý omyl, klam nebo lež mají nad sebou svou míru, které se musejí blížit a podobat, zatímco pravda takovou míru nad sebou nemá, neboť je sama sobě tou mírou. Tady snad bychom mohli maličko odbočit a poznamenat něco k otázce tzv. kritérií pravdy. Výsledkem dlouhověkých zkušeností se zkoumáním pravé povahy věcí a s odhalováním omylů, předsudků, falešných představ apod. dospěly nejrůznější vědy a ovšem zejména filosofická kritika k celé řadě zásad a metodických postupů a rad, na něž se díváme jako na jakési prověrky pravdivosti. Říká se jim kritéria (řecky *kriterion* znamená tuším míru, měřítko). Tady je jedno nebezpečí: nesmíme se domnívat, že na taková kritéria je absolutní spolehnouti a že skutečná pravda musí nutně a vždy takovým kritériím vyhovovat. Pravda není žádnou věcí, jak jsme si už řekli, a my jí

nedisponujeme. Naproti tomu všechna kritéria lze přesně vymezit a popsat, lze se jim naučit a vycvičit se v jejich užívání, tj. disponovat jimi, ne-li dokonce manipulovat. Proto jsou všechna taková kritéria jen relativně platnou pomůckou, ale nejsou a nemohou být žádnou normou pravdy, neboť pravda je nad nimi, a sama je tedy i jejich poslední, nejvyšší normou. Poslední normou pravdy je jenom sama pravda. Bez momentálního důkazu si povězte, že tzv. kritéria pravdy jsou ve skutečnosti kritérii omylů, klamů, lží atd. Relativnost těchto kritérií spočívá do značné míry v tom, že pravda sama je definitivně (= s platností jednou provždy) nepostizitelná (Rádl říká: pravdu nezachytíš bez kompromisu se skutečností) a že „vynalézavost“ nejružnějších druhů klamů je nevyčerpateľná. Kritéria se vždy vztahují k určité třídě (skupině) již rozpoznávaných klamů a vždy ponechávají nějaký volný prostor pro nový, vynalézavější klam. Do tohoto volného prostoru pronikají nové klamy především tak, že napodobují pravdu. Ale kde se bere tento volný prostor? A jak se otvírá cesta k tomuto volnému prostoru?

10. Člověk a pravda

Mohli bychom to takřka považovat za jedno z nejpronikavějších kritérií pravdy a klamu: jenom pravda otvírá naši uzavřenost, kdežto klam nám uzavírá cesty. Pravda prolamuje naše osvětlení a uvádí nás na cesty, na nichž opouštíme svou sevřenost a zaklesnutost do bludiště, jímž se vracíme stále jen sami k sobě, a vede nás po nich k pravé skutečnosti, do pravého (tj. otevřeného) světa. Naproti tomu klam nás opět svádí a zavádí, vrací nás zpět tam, odkud jsme vyšli, potvrzuje jako pravé to, co se ukazuje jako klamné ve světle pravdy. Pravda nás tedy nejen uvádí do volného prostoru, ale zároveň tento nový, otevřený svět orientuje, stává se – přeneseně, metaforicky řečeno – jeho novým gravitačním centrem. Člověk, který se spolehne na pravdu, musí v jistém smyslu opustit sám sebe, opustit své návyky, své zájmy atd., musí vskutku vykročit ze své uzavřenosti a vstít na sebe značné riziko, neboť pravdy se nedosahuje lacinou, laciná pravda není pravda. Ale tím, že člověk opouští svůj dosavadní „svět“ (spíše osvětí než svět), stává se občanem světa, jehož smysluplnost nemá hranic. Zatímco smysluplnost jeho

dosavadního života měla své meze, tj. vždycky někde končila, takže se s ní mohl spokojit pouze člověk neprobuzený, neuvědomělý, dost hluboce nad světem a nad sebou neuvažující, kdežto člověk pronikavěji myslící a pokoušející se podstatně a do důsledků porozumět své situaci a celkovému smyslu skutečnosti musí na tyto meze vždy znovu narážet, smysluplnost nového světa dovoluje jít stále kupředu a dovoluje člověku zejména přesáhnout nejen meze svých aktuálních možností (tj. člověk je schopen udělat víc, než by v něm někdo vůbec chtěl hledat, a dokonce i než by sám od sebe očekával), ale dokonce i meze svého individuálního života. A jak? Tím, že člověk vykročí na cestu, po níž jej vede pravda, tedy na cestu vrcholného úsilí o poznání pravdy a o podřízení celého vlastního života jejím požadavkům, stává se společlověkem, soudruhem celé řady jiných lidí, kteří vykročili stejně jako on, ať už žili dávno před ním nebo se teprve narodí. Takovému člověku není tím nejvyšším jeho vlastní život, ale chce svými silami přispět k tomu, aby lidé ušli zase o něco dál po cestě pravdy. Krásně je to – opět metaforicky – vyjádřeno v Jobovi, který svou jistotu zakládá v něčem (resp. v někom), co naprosto a nezměřitelně, nesoudměřitelně přesahuje jeho vlastní malý, jen málo významný život. Job ví, že z něho bude jen prach, ale jistotu své naděje zakládá jinde: ví, že jeho Vykupitel je (a bude) živ a že i v den nejposlednější se postaví nad jeho prachem jako ten, kdo žije. Je to obraz, dobově a kulturně podmíněný, ale obraz, který nás dodnes oslovuje a který i pro budoucí věky podrží svůj hluboký smysl, i když třeba bude formulován jinak a nově. Člověk, který se rozhodl založit a orientovat svůj život na pravdě, skládá svou naději nikoli v tom, že jeho život bude šťastný a úspěšný, ale v tom, že pravda naposled zvítězí, děj se co děj. A když jsme si říkali, že člověk se vlastně rodí jako nemluvně a učí se mluvit, teprve když je pozván do světa řečí, můžeme nyní mluvit o jeho novém zrození tam, kde se rozhodl svůj život zasvětit pravdě. Člověk je živoucí bytost, které se dostalo mimořádného vyznamenání, mimořádného poslání: není pravdou jen osvětlován, aby se jevil v pravém světle, ale stává se služebníkem pravdy, pravda si vyžaduje jeho služeb a jeho věrnosti.